

VERHEERLIJING VAN DE 'HELDENDOOD' OP GENTSE OORLOGSMONUMENTEN (WO I)

Luc Devriese

*If you could hear, at every jolt, the blood
Come gargling from the froth corrupted lungs,
Obscene as cancer, bitter as the cud
Of vile, incurable sores on innocent tongues,
My friend, you would not tell with such high zest
To children ardent for some desperate glory
The old lie; Dulce et decorum est
Pro patria mori*

Als je kon horen, mijn vriend, hoe het bloed gorgelend uit verwoeste, schuimende longen borrelt, obscene als kanker, bitter als de smaak van smerige, ongeneeslijke zweren op onschuldige tongen, dan zou je niet zo gedreven bij kinderen, die hongeren naar wankele roem, de oude leugen herhalen: Dulce et decorum est pro patria mori.

3

Zo luiden de laatste lijnen van een van de bitterste aanklachten tegen Eerste Wereldoorlog, een gedicht geschreven door Wilfred Owen die sneuvelde op 4 november 1918, één week voor de wapenstilstand. De titel van het gedicht, tevens slot, is ontleend aan de Latijnse dichter Horatius. Die woorden prijken op tal van oorlogsmonumenten opgericht in de eerste jaren na die oorlog ... echter zonder de verschrikkelijke woorden van Owen.

In context te plaatsen

Het zou een goed idee zijn bij restauraties van die monumenten de Latijnse leugen, the old lie, in de context te plaatsen van wat er gebeurde in de twee wereldoorlogen. Deze werden immers in hoofdzaak gevoerd door Europese volkeren die hun cultuur, onder andere ontleend aan de oorlogsrethoriek van Romeinse dichters, als het toppunt van beschaving beschouwen.

De beste context is ongetwijfeld het gedicht van Owen zelf. Inspiratie kan ook gevonden worden in de lucide analyse van de oorzaak van WO I door Stefan Zweig. Deze werd neergeschreven tijdens de eerste jaren van WO II onder de titel 'Die Welt von Gestern', ondertitel 'Erinnerungen eines Europäers'. Het werk verscheen in 1942, postuum na de zelfdoding van de auteur in exil. Hierna een kernpassage uit de vertaling 'De wereld van gisteren' (Allert de Lange, 1948, Amsterdam, p. 244):

“Als men zich op dit ogenblik rustig afvraagt, waarom Europa eigenlijk in 1914 de oorlog is ingegaan, dan kan men daar geen enkele verstandige reden voor vinden, en zelfs geen aanleiding van betekenis. Het ging niet om ideeën, en nauwelijks om de kleine grensgebieden die tot leuze werden verheven. Ik kan de zaak niet anders verklaren dan uit de overvloed van kracht waarmee men geen weg wist, als een tragisch gevolg van de heftige dynamiek die zich in de veertig vredesjaren had ontwikkeld en die nu naar een gewelddadige ontlasting streefde. Elke staat had ineens het gevoel sterk te zijn, en vergat daarbij dat zijn buurman datzelfde voelde. Elk wilde daarom uitbreiding van macht, en wel ten koste van de ander. Het ergste was daarbij nog, dat juist dát gevoel ons bedroog dat ons het duurbaarst was: ons gemeenschappelijk optimisme. Iedereen geloofde immers dat de ander nog wel op het laatste moment zou terugschrikken, en zo begonnen de diplomaten dan hun spel van tegen elkaar op bluffen.”

Afb. 1. Het beeld Pro Patria aan de Ottogracht (ongedateerde postkaart, vermoedelijk Interbellum, fotoverzameling DSMG, Begijnhof, Sint-Amandsberg).

De eigen bevolking werd deskundig oorlogsbereid gemaakt door beroep te doen op een andere Latijnse slogan: Si vis pacem, para bellum: als je vrede wilt, bereid je dan voor op de oorlog. Zo zeiden de Romeinen en ze palmden het ene gebied na het andere in. In de aanloop van 1914 werden de bewa-

peningsinspanningen voor een mogelijke oorlog door de Duitse minister van buitenlandse zaken von Bülow voorgesteld als een Verteidigungskrieg (verdedigingsoorlog). Hij volgde daarbij de in 1812 ontwikkelde theorie van Carl von Clausewitz: het offensief vormt de beste verdediging.

Recenter dan Zweig, en niet minder beklijvend, zijn de werken van Geert Mak 'In Europa', ondertitel 'Reizen door de twintigste eeuw' (2004, Atlas, Amsterdam) en van Filipp Blom 'Alleen de wolven', ondertitel: 'Cultuur en Crisis in het Westen 1918-1938' (2014, De Bezige Bij, Amsterdam; oorspronkelijk 'The wars within. Life and culture in the West, 1918-1938', Atlantic Books, Londen).

We geven deze informatie hier samen met een kleine fotoreportage van enkele Gentse monumentale leugens waarbij wel enige correctie of toelichting van die aard aangewezen is. Het hier gebodene is verre van volledig, het wil slechts enkele aspecten benadrukken. Alleen werken opgericht na WO I in Gent 9000, eventueel aangevuld met nieuwe namen na WO II, komen aan bod. Een inventaris van de als monument geklasseerde Gentse oorlogsge-denktkens werd opgemaakt door Sarah Depestel (Artesis Hogeschool, Antwerpen, 2009, onuitgegeven, fragmentair te vinden op het internet).

Afb. 2. De belangrijkste personaliteiten bij de onthulling van het beeld Pro Patria in 1920. Links van de jonge kroonprins Leopold minister Anseele, rechts burgemeester Braun (detail van een foto uit de universiteitsbibliotheek, Ugent).

Pro Patria aan de Ottogracht: de schoonheid van het hoogste offer?

Rechtstreeks ontleend aan Horatius is het recent gerestaureerde beeld 'Pro Patria' dat op het voorhof prijkt van het vroegere Koninklijk Atheneum, nu Kunstencampus – stedelijk secundair kunsteninstituut Ottogracht (afb. 1). Een naakte jongeling trotseert onzichtbare vijanden met vaandel en dreigend opgeheven zwaard. Het beeld heeft allure, maar wanneer men bedenkt dat die vijanden, zoals ook de eigen strijdmakers, in werkelijkheid voorzien waren van mitrailleurs, granaten en nog dodelijker vuurwapens, lijkt het ons in

deze eenentwintigste eeuw wel een karikatuur. In 1920, toen het beeld ingehuldigd werd, lag dat anders. De jonge kroonprins Leopold, minister Anseele en burgemeester Braun en de andere personaliteiten, te zien op afb. 2 bij

Afb. 3. Gedenkplaat aan het Middenstandshuis met de leuze 'God en Vaderland' ter ere van Karel vander Cruysen. In het gebouw, bij de vergaderzaal op de verdieping, hangt een tweeta-
lige versie (foto 2017)

6

de plechtige onthulling, schijnen zich daar totaal niet van bewust ... waren dat ook niet, mogen we aannemen. In 'Flitsen uit de geschiedenis van het koninklijk atheneum voor jongens te Gent' van leraar Hubert Demoor, dat verscheen in 1951, lezen we (p. 146): "En nog steeds symboliseert dit machtig werk voor onze Atheneumjongens de patriottische geestdrift, de zielenadel, de niets ontziende dapperheid en de schoonheid van het hoogste offer."

Journalist Karel Haerens verstrekt enkele bijzonderheden in een artikel verschenen in de verdwenen krant *Het Volk*, ook opgenomen in zijn boekje 'Standbeelden van Gent' (*Het Volk*, Gent, 1977, nr. 37). Het gedenkteken werd opgericht ter nagedachtenis van de 58 (oud)leerlingen en leraars gesneuveld in die oorlog. Hun namen staan te lezen op een gedenkplaat in het schoolgebouw. Er hadden er na WO II nog 48 bij moeten komen, waaronder verschillende Joodse. Het beeld is een meesterwerk van Carl De Cock, geboren Gentenaar (1879). Hij behoorde tot de Latemse kunstenaarskolonie, maar bleef veel minder bekend dan zijn collega's. Meestal werkte hij op bestelling. Op zijn best was De Cock in zijn borstbeelden en in zijn medaillons, zoals dat van Braun in het gedenkteken aan het Belfort. Ze getuigen van pak-
kend realisme en van doordringend psychologisch inzicht, schrijft Haerens.

Heilig Hart aan het Sint-Annaplein als katholieke tegenhanger

Een kleine minderheid van de gedenktekens opgericht na WO I heeft een religieuze connotatie. Ze zijn niet meteen als oorlogsmonument herkenbaar. Zo verrast het wel dat het reuzengrote Heilig Hartbeeld op het Sint-Annaplein, ontwerp van Joseph Cornelis, onthuld in 1926, te maken heeft met de oorlog. Het blijkt een vredesmonument te zijn. In de inscripties op de sokkel wordt daarnaar niet uitdrukkelijk verwezen, maar de referentie naar Christus-Koning duidt er op. Dit nieuw type verering was toen net officieel ingesteld om de 1600ste verjaardag te vieren van het Concilie van Nicea (325, nu Iznik in Turkije), bijeengeroepen door de eerste christelijke keizer Constantinus om het arianisme tot ketters te verklaren en te bestrijden.

In de jaren 1920 werd de verering van Christus als koning in katholieke kringen gepromoot om het atheïsme te bekampen en als een mogelijkheid om conflicten te vermijden onder de hoede van een onaantastbare, universele koning-godheid. Het beeld moest de wens uiten ‘van alle katholieke mensen om Gods vrede en het koninkdom van Christus te verwezenlijken’. Het moest een blijvend gedenkteken zijn ‘aan de Allerhoogste persoonlijkheid aller tijden, Onze Heer Jezus Christus, en wel bepaaldelijk voorgesteld onder zijn beminnelijkste vorm, in zijn Heilig Hart’, zo lezen we bij Haerens (1977), die dit vernam uit de mond van de initiatiefnemer Dubrulle. Men kan het zien als het katholieke antwoord op het ‘heidense’ beeld aan de Ottogracht. Op de gehavende sokkel lezen we: ‘Adveniat Regnum Tuum’. Dit betekent ‘Moge Uw Rijk komen’.

Meest uitgesproken is de verbinding van vaderlandsliefde met erediens op de wandplaten binnen en buiten het gebouw van de christelijke middenstandsvereniging ‘God en Vaderland – Dieu et Patrie’ in de Lange Kruisstraat, een initiatief van de ondernemende Gentse tapissier Charles vander Cruysen jr. (1874-1955), oorlogsvrijwilliger, zwaargewond in 1918 en een van de meest gedecoreerde Belgische militairen. Na zijn genezing trad hij in bij de trappistenorde en zou hij de abdij van Orval heropbouwen (afb. 3).

Afb. 4. Gedenkplaat in de Sleepstraat (foto 2017).

Helden her en der in de stad

Her en der in de stad werden door gebuurtedekenijen of wijkbewoners, samen met verenigingen van oud-strijders, gedenktekens aangebracht ter nagedachtenis van hun gesneuvelden en van de vele ellendig omgekomen burgers, opgeëist voor oorlogswerk achter de frontlijn. De namen van de slachtoffers staan er op te lezen in fraai uitgesneden of gegoten letters in een klein of groot monumentaal architecturaal kader. Enkele zijn voorzien van kwaliteitsvol figuratief reliëfwerk. Dat is meestal realistisch-romantisch van stijl, terwijl de architecturale omkadering naar art-deco neigt.

De monumenten zijn minder bombastisch dan Pro Patria en vermelden meestal enkel 'Gesneuvelde Soldaten' (afb. 4), 'Opgeëisten', 'Burgerlijke Slachtoffers' of 'Onze duurbare Doden'. Sommige tonen zelfs het verdriet en het lijden (afb. 5 en 6). Andere gedenktekens, zoals dat aan de hoek van de Volderstraat met de Sint-Niklaasstraat en dat in het Citadelpark, willen vooral heldhaftigheid uitbeelden en eren 'Onze Helden - Nos Héros' (afb. 7 en 8). Het wandmonument in de Eendrachtstraat (Heirnis) doet dat ook, en refereert daarbij zelfs naar de beruchte spreuk van Horatius, maar toont een aangrijpend beeld van rouw (afb. 9). Ook op de luifel boven de ingang van het parkje aan de Offerlaan aangelegd ter herdenking van de 'Terechtstellings

Afb. 5. Centrale bronssculptuur van ontwerper Pieter Heckers en bronggieter Lentacker op het gedenkteken aan de Blaisantvest (foto 2017).

plaats der voor den kop geschotenen 1914-1918', staat de Latijnse spreuk te lezen (afb. 10). Hoeft het gezegd dat ook de adresnaam van dit 'Oord der gefusilleerden', en de naam van de erbij aansluitende Martelaarslaan, verwijzen naar zich opofferen?

Afb. 6. Rouwende vrouw bovenaan het gedenkteken voor de 'geburtehelden' van de wijk Spaans Kasteel in de Proosstraat, met er onder het hoofd in een medaillon van (vermoedelijk) de geburtedeken C. Taelman – Rigaux (foto 2017). Dit werk van de weinig bekende beeldhouwer Volgs werd onthuld in 1920. Taelman, geburtedeken, bekostigde niet enkel het monument, zoals op de zijkanten van de sokkel te lezen staat, hij legateerde later aan de stad ook zijn bedrijfsgebouw waarop het gedenkteken aangebracht is. Dit was de vroegere gouverneurswoning van het Spaans Kasteel in een verbouwde middeleeuwse structuur. In tegenstelling tot de figuratieve elementen op de sokkel en op andere gedenktekens elders in de stad opgericht na WO I, is de vrouwensculptuur duidelijk art-deco getint.

10

Afb. 7. Een strijdvaardige vrouwenfiguur op het monument in het Citadelpark. Deze dame voert 'onze helden-nos héros' naar de dood (foto 2017).

Afb. 8. Eén en al heldhaftigheid in het hartje van de stad (in die tijd de 'eerste wijk – première section). De naakte jonge helden worden ten strijde opgewekt (gedreven?) door vrouwenfiguren. Monument aan de hoek van de Voldersstraat met de Sint-Niklaasstraat, sculptuur Geo Verbanck, foto 2017).

Afb. 9. Monumentaal gedenkteken voor de oorlogsslachtoffers van de Heirnis (destijds zevende wijk) met sculptuur van Geo Verbanck, in brons gegoten door de Gentbrugse firma Vindevogel in een totaalarchitectuur van Jules Van den Hende. Met ingekorte versie van de dichtregel van Horatius (foto 2017).

Afb. 10. Betonnen luifel boven de ingangspoort van het 'Oord der Gefusilleerden' aan de Offerlaan met de spreuk van Horatius (foto SCMS 3841 in het Gentse stadsarchief).

12

Afb. 11. Gedenkplaat aan de pijler van de ingangspoort tot het als memoriaal ingerichte executieoord aan de Offerlaan in de originele versie, die WO II (uiteeraard) niet overleefde (verzameling PKRH). De Franstalige tegenhanger werd op de andere poortpijler aangebracht. Hier werden 49 mannen en drie vrouwen gefusilleerd.

Afb. 12. Offerlaan: na WO II werden nieuwe platen aangebracht, soberder in tekst en beeld (foto 2017).

Afb. 13. Beslist uitzonderlijk: een gedenksteen ter ere van vijftig jaar vrede (Achtmeiplein in het Zuidpark, foto 2017).

Tot besluit

De verheerlijking van de heldendood zit vervat in bijna op alle gedenktekens opgericht na WO I. De teneur is uitgesproken belgicistisch. Dat kan meestal afgeleid worden uit de symbolen of zit verhuld in de Latijnse Pro Patria spreuk. De Belgische versie van 'Mort pour la France', te zien op duizenden oorlogsmonumenten in Frankrijk, is zeldzaam. De lugubere flamingantische tegenhanger 'Hier liggen hun lijken als zaden in het zand, hoop op den oogst, o Vlaanderland' komt, zover ons bekend, niet voor op graven in het Gentse. Deze dichtregel van Cyriel Verschaeve illustreert ongewild de wrede absurditeit van de oorlog: van zaden in zand valt immers niets te verwachten. Ze ontkiemen misschien, maar zijn gedoemd te sterven zonder tot wasdom te komen.

Het valt op dat de teksten en de symboliek van de versieringen veel soberder is bij de toevoegingen of vervangingen na WO II aangebracht. Vergelijk bv. de gedenkplaten aan de Offerlaan (afb. 11 en 12). Al bij al moet erkend worden dat de tekst neutraal is op het belangrijkste oorlogsmonument ingericht door de stad Gent. Niet toevallig dateert het uit de tweede naoorlogse periode. Het gedenkteken staat op het Achtmeiplein, in het fraaie kader van het park aan het Zuid (officiële naam Koning Albertpark), maar jammer genoeg omgeven door zware verkeersinfrastructuur. De naam van het plein is ontleend aan de datum waarop in West-Europa het officiële einde van WO II gevierd wordt. Het monument met een reusachtige zwaardsculptuur, ontwerp van architect Geo Bontinck, werd onthuld in 1956. Op de grote, lage sokkel lezen we: '1914-1918 De Stad Gent eert haar Doden 1940-1945'. Latere toevoegingen zijn te vinden in de achtergrond, tussen de in een half rond geplaatste zuilen afkomstig van het afgebroken Zuidstation. Een eenvoudige gedenksteen vermeldt simpelweg 'Het Verzet 1940-1944'. Een andere, nog vrij recent (1995, afb. 13), is uitzonderlijk: hij eert vijftig jaar vrede!

Met dank aan Heidi Delaere en Adrien Brysse.